

**JALOLIDDIN MANGUBERDINING JANGLARDAGI SARKARDALIK
MAHORATI**

Kosimov Maxammatali Xakimovich,
Quruqlikdagi qo'shinlar instituti katta o'qituvchisi

Annotatsiya:

Ushbu maqolada Jaloliddin Manguberdining o'z vatanining ozodligi va erki uchun olib borgan kurashi hamda qaxramonliklari haqida ma'lumotlar berilgan. Jaloliddin Manguberdi mo'g'ullarga qarshi kurash bilan bir qatorda qo'shni davlatlarni xam mo'g'ullarga qarshi kurashda birlashtira olganligi hamda o'zining davlatini tashkil qilishi va o'limiga qadar juda katta hududlarni idora etganligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Xorazmshoh G'azna, Parvon, Chingizxon, Xo'ru, Hindiston, Ozarbayjon, Gurjiston, Xolsulton, Sind, mo'g'ul, Qandahor.

Introduction

Annotation:

This article provides information about the struggle and heroism of Jalal ad-Din Mangburni in the fight for the freedom and independence of his homeland. In addition to fighting against the Mongols, Jalal ad-Din Mangburni was able to unite neighboring states in the struggle against them. The article also highlights how he established his own state and governed vast territories until his death.

Keywords: Khwarazmshah, Ghazna, Parwan, Genghis Khan, Khoru, India, Azerbaijan, Georgia, Khwalsultan, Sindh, Mongol, Kandahar.

Аннотация:

В данной статье представлена информация о борьбе и героизме Джалал ад-Дин Мангуберди в борьбе за свободу и независимость своей родины. Наряду с борьбой против монголов Джалал ад-Дин Мангуберди смог объединить соседние государства для совместной борьбы против них. Также освещается то, как он создал собственное государство и до самой своей смерти управлял обширными территориями.

Ключевые слова: Хорезмшах, Газна, Парван, Чингисхан, Хору, Индия, Азербайджан, Грузия, Халсултан, Синд, монголы, Кандагар.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo'mondoni Sh.M.Mirziyoyev "Yangi O'zbekiston strategiyasi" kitobida harbiy ta'lim tizimida boshlangan islohotlarni uzviy davom ettirish, oliy harbiy bilim yurtlari, litsey va kollejlari, "Temurbeklar maktabi" harbiy akademik litseylari faoliyatini takomillashtirish, ularda ta'lim olayotgan o'quvchilar qalbida milliy ruh, ona-Vatanga mehr va sadoqat, adolat tuyg'usini har tomonlama kuchaytirish, buyuk ajdodlarimiz, jumladan, Jaloliddin Manguberdi, Amir

Temur, Shohruh Mirzo, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi sarkardalarimizning boy jang san'atidan keng foydalanish muhimligi alohida ta'kidlab o'tilganligi milliy harbiy san'atimizni tadqiq qilishning dolzarbligini bildiradi [1].

Buyuk harbiy nazariyotchi va sarkardalar Sun-Szi, Chingizxon, Najmiddin Kubro, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi ko'plab mashhur shaxslar jangchilarning axloqiy-ruhiy sifatlari, ya'ni jasurligi, botirligi, qahramonligi, dovyurakligi, ornomusi, sodiqligi, ruhiy mustahkamligi kabi irodaviy xislatlariga alohida e'tibor qaratishgan. Bu borada Jaloliddin Manguberdi va uning ustozlari Najmiddin Kubro faoliyatlari alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, Urganchda Najmiddin Kubro tomonidan juvonmardlik maktabiga asos solingan bo'lib, unda Kubroviya tariqati asosida dushmanga nisbatan ayovsiz qasoskorlik, vatanparvarlik, o'limdan qo'rqmaslik va ozodlik g'oyalari jangchilar (talabalar) ongiga singdirilgan. Juvonmardlik – bu insondagi eng murakkab jarayon bo'lib, u mukammal holatga yetganda jangovar san'at darajasiga ko'tarilgan [5].

Fitna uyasiga aylangan poytaxtdagi saroydan ketgan Jaloliddin Niso ostonasida **300 otliq qo'shini bilan uning yo'lini to'sib turgan 700 otliq mo'g'ul qo'shinini yengadi**. G'aznaga kelib, yangi kuch to'play boshlaydi. Mo'g'ullar ustidan bir necha bor zafar quchdi. Jaloliddin Qandahor shahrini qamal qilayotgan mo'g'ullarni shiddatli janglardan so'ng tor-mor qiladi, G'aznada Jaloliddin qo'shiniga har tomondan harbiy kuchlar kelib qo'shila boshladi. **Xalaj qabilasi harbiy boshlig'i** Sayfiddin Ig'roq, Balx hokimi A'zam Malik, Afg'on lashkarining sardori Muzaffar Malik va qarluqlar yo'l boshchisi Al-Hasan qo'shinlari **Jaloliddinga kelib qo'shildilar**. Jaloliddin Valiyon qal'asini qamal qilayotgan mo'g'ul qo'shinlarini ham yakson qildi. Bu g'alaba xabarlar Chingizxonga yetib borib turadi va bundan ancha bezovtalangan **Chingizxon** o'zining eng sinalgan sarkardasi Shiki Xutuqu Nuyon boshchiligidagi **45 ming kishilik qo'shinini Jaloliddinga qarshi yuboradi**. Ikki yirik qo'shin Afg'onistonning Parvon shahri yaqinidagi past tekislikda uchrashadi. Ushbu jangda Sulton Jaloliddin o'zining harbiy dahosini yana bir bor namoyon etdi. Jang shavqatsiz, beomon bo'ldi. Jangda Jaloliddin o'ziga xos noyob usullar qo'lladi. Mazkur jangda Jaloliddin qo'shinlari kuchli va makkor mo'g'ul qo'shinlarini tor-mor qiladi. **Parvon yonidagi jangda** mo'g'ullarning yengilishi ularning Xorazmshohlar davlatiga hujumlari davomidagi birinchi katta mag'lubiyati edi. Shunday qilib, Chingizxon ro'parasidagi raqibi uning o'ziga munosib ekanligini his etadi va u endi qat'iy, hal qiluvchi jangga hozirlik ko'rishning vaqti kelganligini sezadi hamda janga katta tayyorgarlik ko'ra boshlaydi. Jaloliddinning Parvon yonidagi ulkan g'alabasining eng e'tiborli tomonlaridan biri shu ediki, bir qancha shaharlar aholisi bu g'alabadan xabar topib, undan ruhlanib, mo'g'ullarga qarshi isyon ko'tardilar, ularning noiblarini o'ldirdilar. Ayni vaqtda Parvon g'alabasini natijasida, Jaloliddinga katta tashvishlar keltirishini u xayoliga ham keltirmagandi. Bu jangda qo'lga tushgan o'ljalarni bo'lib olish chog'ida Jaloliddin lashkarboshilar o'rtasida o'ljaga olingan zotdor bir arabiy otni talashib qattiq nizo chiqadi. **Jaloliddin ularni murosaga keltira olmadi**. Nizo tufayli lashkarboshilar Sayfiddin Ag'roq, A'zam Malik va Muzaffar Maliklar har biri 25 mingdan ortiq lashkarlari bilan arazlab ketib goldilar (Afsuski, keyinchalik mo'g'ullar ularning barchasini alohida- alohida yengib, qirib tashladilar). Bu mudhish holatdan Jaloliddinning harbiy kuchi keskin zaiflashdi. Oz qo'shin bilan kuchli dushman oldida nochor qolgan Jaloliddin Hindistonga o'tib ketish uchun

tayyorgarlik ko'ra boshladi. Lekin Sind (Hind) daryosi bo'yida kemalar tayyorlanayotgan paytda unga qarshi shaxsan o'zi astoydil otlangan Chingizxon, o'z qo'shinlari bilan yetib keldi [14].

Kuchlar nisbati Chingizxon foydasiga keskin farq qilardi. Mag'lub bo'lishiga aqli yetgan Jaloliddin dushman qo'lga asir olinib, haqoratlanmasligi uchun onasi, xotinlari va qizlarini ularning o'zlarining xohish-irodasi bilan daryoga cho'ktirishga farmon beradi. Lekin mo'g'ullar **Jaloliddinning 8-9 yoshli o'g'ilchasini** asir olib, Chingizxon huzuriga olib kelganlarida, xoqon uning yuragini sug'urib olib, itga tashlashni buyuradi. Buyruq ijro etiladi. Niso viloyatidagi qal'alardan birining sohibi bo'lgan mashhur tarixchi **Shahobiddin an Nasaviy** 1224 yildan 1231 yilgacha, ya'ni **Jaloliddinning vafotigacha uning eng ishonchli mulozimlaridan biri bo'lib xizmat qiladi**. U doimo Jaloliddinning yonida bo'lgan va ko'rgan bilganlarini yozib borgan. Uning yozishicha, bu ikki yirik sarkarda qo'shinlari o'rtasidagi hayot-mamot uchun bo'lgan tarixiy jang 1221 yil 24 noyabr kuni ro'y beradi [10]. Tarixchi Juvayniy esa bu voqeani shunday ta'riflaydi: "Shu kuni tongda Sulton Jaloliddin suv va olov o'rtasida qoldi. Bir tarafda pishqirib oqayotgan Sind daryosi, orqada esa otashdek kuydiruvchi mo'g'ul lashkari. Shunday murakkab sharoitda Sulton o'zini yo'qotmadi va dushman bilan olishuv yo'lini tanladi". Bu tengsiz jangda Jaloliddin bor shijoat, mahorat va quvvatini ko'rsatib jang qilib, hatto **mo'g'ul lashkarlarini ham lol qoldirdi**. Lekin Chingizxon qo'shini soat sayin ko'payib borardi. Oxirgi marta katta urinish bilan qo'shinni bir oz chekinishga majbur qilib, jilovni orqaga burdi va sovutini yechib tashlab, otga qamchi urdi.

Qirg'oqdan turib 10 gaz yoki undan ortiqroq balandlik masofadan daryoga sakradi. Dovyurak arslon misoli daryoni kechib o'tdi va narigi sohilga chiqib oldi. Chingizxon bu holatni ko'rib otini daryo qirg'og'iga yeldirib keldi. Sulton bir shamshir, nayza va qalqon bilan daryodan o'tgan edi. Chingizxon bu holni ko'rib o'g'illariga yuzlanib aytdi: "Mard otaning o'g'li shunday bo'lmog'i lozim! Suv va olovning ikki girdobidan qutulib, najot sohiliga yetdimi, undan beadad ishlar va behisob tahlikalar tug'ilajak" [13].

Sind daryosi bo'yidagi jangning aks-sadosi o'tmish qaridan bizning kunlargaacha turli vositalar yordamida yetib kelgan. Ingliz sharqshunosi G.Raverti hamda rus olimi va sayyohi G.YE.Grumm-Grjimaylning yozishlaricha, Sind daryosining Jaloliddin kechib o'tgan joyi va shu yaqindagi cho'l uning nomi bilan "Cho'li (Jo'li) Jaloliy" deb atala boshlanib, bu nom hozirgacha saqlanib qolgan.

XX asr boshlarida Mug'ulistonga sayohat qilgan ayrim olimlarning guvohlik berishicha, ichki Mo'g'ulistonning (XXR hududida) ejen Xo'ru degan joyida Chingizxonning maqbarasi bor. Bu yerda Chingizxonning ruhiga atab ba'zan marosimlar va amallar o'tkazib turiladi. Jumladan, ruhoniylar har kuni ertalab Chingizxonning harbiy yurishlari davomida erishgan 150 ta katta kichik g'alabalarini sanab o'tadilar va ular birinchi navbatda Chingizxonning Jaloliddin ustidan erishgan g'alabasini alohida zikr qilib, bildirishar ekan (Nuryog'di Toshev "Jaloliddin Manguberdi" nomli risola. T.Komolot. 1999. 20-21 betlar). Bu ma'lumot albatta Chingizxonning harbiy yurishlari davomida u Jaloliddindek o'ziga bas kela oladigan boshqa raqibga uchramaganligidan dalolatdir.

So'ngra o'qituvchi Jaloliddinning keyingi yillarda mo'g'ullarga qarshi kurashlarning bayoniga o'tishi lozim.

Sind daryosidan kechib o'tgandan so'ng Jaloliddin qolgan-qutgan jangchilarni to'plab, Shimoliy Hindiston hududidagi bir qancha davlatlar hukmdorlari bilan munosabat o'rnatishga harakat qilishni diliga tugib qo'yadi.

Lekin juda holdan toygan, kam sonli qo'shin Jaloliddin boshchiligida hali o'ziga kelishga ulgurmay, Shatra viloyatining podshosi qo'shinining og'ir ahvolidan foydalanib, ularga ming otliq va 5 ming piyoda askarlari bilan hujum qiladi. Jaloliddin tangriga tavakkal qilib qo'shinini jon-jahdi bilan urushga otlantiradi va benihoya jasorat tufayligina Xorazm jangchilari Hind qo'shinini tor-mor qiladilar. Natijada, Shatra podshosining jangchilari taslim bo'lib, Jaloliddin tomonga o'tadilar.

Jaloliddin o'z qo'shinini ahvolini ancha yaxshilab oladi, asta-sekin qo'shini soni, qudrati oshib boradi. Hatto o'z nomidan tanga zarb qildiradi, barcha viloyatlarda namozda uning nomini xutbaga qo'shib o'qiladigan bo'ladi [12].

Jaloliddin Hindistonda turli xil janglar va fitnalarni boshdan kechirib, uch yilu 7 oy hukmronlik qildi. Bu yerda u katta davlat barpo qildi. Unga tevarakdan yangi-yangi kuchlar kelib qo'shiladi. Jaloliddin o'z davlati chegaralarini kengaytirib, katta kuch to'plab, so'ng mo'g'ullar bilan hisob-kitob qilishni qalbining eng to'riga tugib qo'ygandi. Shu maqsadda o'zining harbiy yurishlarining dastlabkisini Iroqqa lashkar tortishdan boshladi. Iroq va eronning obro'li amaldorlari Jaloliddin tomonga o'tdilar. Misr va Suriya hukmdorlari ham Jaloliddinga tobeliklarini bildirib, elchi yubordilar. 1226 yilgacha Jaloliddin **Ozarbayjon va Gurjistonni jang bilan egalladi.** 1227 yil 5 sentabrda Jaloliddin Isfaxon yaqinida eronni mo'g'ullardan himoya qilib, ular ustidan katta g'alabani qo'lga kiritadi.

Shu yili Chingizxon vafot etishi munosabati bilan chingiziylar bir oz muddat o'z ichki ishlari bilan ovora bo'ladilar. Ularning ayrim rahbarlari hatto bundan buyon Jaloliddin bilan yaxshi munosabatda bo'lishga ham harakat qiladilar.

1230 yilda Jaloliddin Hilot shahrini qamal qilayotgan paytda singlisi Xolsultondan (uni mo'g'ullar asir qilib olgan va Chingizxonning katta o'g'li Jo'ji unga uylangan va undan bir farzandi ham bor edi) **bir noma oladi.** Singlisi nomada Jaloliddinga, uning qudratidan, mulkidan, imkoniyatlaridan xoqonning xabari borligini, xoqon Jaloliddin bilan chegara masalalarida kelishib olib, tinch-totuv yashashga ahd qilganligini bildiradi. Shuningdek, agar mo'g'ullarga qarshi turishga kuchi yetsa, ularga qarshi kurashib, o'ch olishi, yoki ular sulhni istab turganda, ular bilan yarashishni maslahat beradi. Lekin Jaloliddin singlisining bu xatini javobsiz qoldiradi va Xorazmshohlar davlatini qayta tiklash mumkin bo'lgan ushbu imkoniyatga e'tiborsizlik bilan qaraydi. Xuddi shu vaqtda Kichik Osiyodagi Ani viloyatining Ko'nyo sultoni Oloviddin Qayqubod o'z ixtiyori bilan Jaloliddinga kelib qo'shilgan bo'lsada, Jaloliddinning ba'zi xatolari tufayli ular o'rtasida sovuqchilik tushadi va u Jaloliddinga qarshi fitna tayyorlaydi. Qayqubod fitnaga shuningdek, Shom, Shimoliy Messopotamiya kabi davlatlar va boshqa bir qator shaharlar hukmdorlarini ham jalb etishga erishadi. Lekin **Jaloliddin bu harakatga ham unchalik e'tibor qilmaydi.** Aynan shu davrlarga kelganda Jaloliddin xarakterida qandaydir tushunib bo'lmaydigan loqaydlik, mo'g'ul qo'shinlariga qarshi harakatda sustlik holatlari ro'y berayotgan edi. Fitnachilarning juda katta birlashgan

qo'shinlari bilan Jaloliddin qo'shinlari o'rtasida **1230 yilning avgustida tarixiy to'qnashuv** bo'lib o'tadi. Jaloliddin qo'shinlari katta talafot ko'rib, Ozarbayjon hududlariga chekinadi. Uning kuchsizlangani haqida Ozarbayjondagi Ismoililar hukmdori Oloviddin Muhammad III mo'g'ullarga yashirin maktub yo'llaydi. Maqsad - Jaloliddinni mo'g'ullar qo'li bilan yo'q qilish edi. Mo'g'ullar bu imkoniyatdan foydalanib, Jaloliddinga qarshi maxsus katta qo'shin jo'natahdilar. Shu vaqtdan boshlab, Jaloliddindan omad yuz o'girib, uni o'z ayonlari va yaqinlari ham e'tibori ancha pasaya boshlaydi [11].

Hatto, uning eng ishonchli bosh vaziri Sharof al Mulkning ham unga munosabati o'zgarib, Jaloliddinga qarshi fitna uyushtirilishiga jur'at etadi. Jaloliddin bundan xabar topib, vazirini qatl etadi. Omad undan yuz o'giran. Tushkunlikka tushgan Jaloliddinning so'ngi paytlarda ichkilikka va maishatga berilgan holatlari ko'p bo'ladi.

Jaloliddinning mo'g'ullarga qarshi chiqishi uchun ularga bas kela oladigan qo'shini, ming afsuski, endi yo'q edi. Shuning uchun ham yordam so'rab barcha qo'shni musulmon hukmdorlarga murojaat qiladi. Baxtga qarshi bunday og'ir paytlarda qo'shni mamlakatlar hukmdorlari yordam qo'lini cho'zmadilar va ular Jaloliddinni yolg'iz qoldirdilar. Shundan so'ng Jaloliddin o'zining bor odamlari bilan kichik Osiyodan o'tib, Isfaxonga keldi.

Uni ta'qib qilib yurgan mo'g'ullar uning qarorgohiga, navbatdagi ziyofatdan so'ng qattiq uyquda yotganda hujum qiladilar. Jaloliddinning eng yaqin amiri Urxonning yordamida mo'jiza tufayligina qochib jon saqlaydi. So'ng Jaloliddin mo'g'ullar ta'qibidan qochib, Mayofarikin yaqinidagi Ayndar nomli qishloqqa yetib kelganda kurd qaroqchilari qo'liga tushadi. Kurdlar uning bor narsasini olib qo'yadilar. Ularning boshlig'i Jaloliddinni bir uyga qamab, soqchi tayinlab ketadi. Shu paytda bir kurd bu voqeadan xabar topib, Jaloliddin turgan uyga keladi. Bu kishining birodari Hilot qamalida xorazmiylar tomonidan o'ldirilgan bo'lib, u o'ch olish payida yurgandi. Soqchining qarshiligiga qaramay, kurd hech qanday quolsiz Jaloliddinga nayza sanchib o'ldiradi. Shuncha yillar suronli, tengsiz janglarda, beqiyos jasorat ko'rsatib, ulardan omon chiqqan tengi yo'q bahodir **Jaloliddinning hayot yo'li shu tariqa shuhratsiz tugaydi. Bu voqea 1231 yili 17-20 avgust o'rtalarida sodir bo'lgan edi.** So'ng Xorazmshoh Jaloliddin Manguberdi bu saltanatni qayta tiklash va uning kushandasi bo'lmish mo'g'ul bosqinchilariga qarshi kurash yo'lida faol harakat qildi, lekin afsuski, buning uddasidan chiqa olmadi. O'sha davr feodal jamiyatiga xos bo'lgan ichki ziddiyatlar, ichki va tashqi siyosatdagi mash'um xatolar va unga bu ishni amalga oshirishga yo'l bermadi.

Shunday qilib, Jaloliddin ana shunday ezgu maqsad yo'lida, jon fido etdi. Yuqorida ko'rsatilgan sabablar esa uning fojiali halok bo'lishiga olib keldi. Shunday qilib, Chingizxon boshliq mo'g'ul istilochilarining 1219 yilning oxirlarida Oloviddin Muhammad Xorazmshohning nihoyatda katta va kuchli imperiyasi hududlarini egallash uchun boshlagan yurishlari shaxsan shohning o'zi yo'l qo'ygan va tuzatib bo'lmaydigan xatolari tufayli hudud xalqlari boshiga, fojiali qora kunlarni soldi. Yuzlab shahar-qishloqlar, turli inshootlar vayron qilinib, yer bilan yakson bo'ldi. Xorazmshohlar dushman kuch-qudratini hisobga olmaganligi, o'ziga tobe hududlar xalqlarini himoyasiga uyushtirmaganligi bir necha yuz minglab aholining yostig'i qurishiga, o'z saltanatining butunlay qulashiga, o'zining esa kimsasiz bir orolda shon-shuhratsiz o'lim topishiga sabab bo'ldi. **Mo'g'ullarning istilosidan so'ngi yurtimiz hududlari holatini tasvirlash nihoyatda og'ir.** Bu hududlarda gullab yashnab

borayotgan shahar va qishloqlar bamisoli kulteppaga aylandi, hayot butunlay izdan chiqdi, bir mahallar aholisi gavjum bo'lgan guzarlar, bozorlar, vohalar, savdo yo'llari bo'm-bo'sh bo'lib qoldi. **Chingizxon o'limidan avvalroq o'zi bosib olgan ulkan imperiya hududlarini to'rtala o'g'liga taqsimlab bergandi.** Jumladan, ikkinchi o'g'li Chig'atoyga bizning hududlarimiz bo'lmish Movarounnahr, Xorazmning Sharqiy hududlari, Sharqiy Turkiston, Yettisuv, shuningdek, Balx, Badaxshon, Qobul, G'azna va Sind daryosigacha yerlarni berdi. Bu yerlar Chig'atoy ulusi deb atalib, ularning hukmronligi boshlandi. **Mo'g'ullar bosqini o'lkamiz xalqlarining moddiy va ma'naviy, taraqqiyotini bir necha yuz yillar orqaga surib yubordi.** Yozma manbalar, nodir, bebaho kitoblar yondirildi, oyoq osti qilindi. Ular xalqimizning turli sohadagi arboblarni, olimu-donolarini, ulug' kishilarini juda ko'pchiligini qirib tashladi. Umuman, taraqqiyotga shu qadar katta zarba berildiki, uni XIV asrning deyarli yarimlariga qadar ham tiklash juda mashaqqatli bo'ldi [11].

Xulosa qilib aytganda, xalqimizning bunday og'ir kunlarda ham ozodlikka intildi va uning uchun kurashdi. Bu kurashga boshchilik qilish Turonzaminning, xususan, Xorazm xalqining jasur farzandi Jaloliddin Manguberdi chekiga tushdi. Darhaqiqat, o'n gulidan bir guli ochilmagan, endi o'ynab-kulish payti yetgan Jaloliddin shum tole taqozosi bilan hayotning juda murakkab va og'ir sinovlariga duch keldi. U bu sinovlarga bardosh bera oldi. To'g'ri, beayb parvardigor deganlaridek, kurashlar jarayonida bilib-bilmay ayrim jiddiy xatolar, kamchiliklarga yo'l qo'ydi. Lekin o'z xalqi, o'z mamlakati, o'z saltanati, o'z g'oyasi uchun umr bo'yi astoydil kurashdi. O'zining sarkardalik qobiliyati, jasurlik xususiyatlari va boshqa ijobiy xislatlarini to'liq namoyon eta oldi.

Bu kurash yo'lida buyuk qahramonlik namunasini ko'rsatib, yosh joni qurbon bo'ldi, kelgusi avlodlarga esa yorqin xotira qoldi. Mustaqillik sharofati bilan xalqimizning milliy qahramoni Jaloliddin Manguberding tavalludini nishonlash va sharaflı nomini abadiylashtirish uchun O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining alohida qarori e'lon qilindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi // SH.M.Mirziyoyev.-T.: O'zbekiston nashriyoti, 2021. – 328 b.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch.T., 2008.
3. Karimov I.A.O'zbekistonning o'z istiqloq va taraqqiyot yo'li. T., 1992.
4. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. –T.: Sharq, 1998. – 31 b.
5. A.Ergashev. Harbiy san'atda axborot-psixologik qarshi kurashning rivojlanishida Markaziy Osiyo xalqlarining qo'shgan hissasi. Doktorant. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlar Akademiyasi. Harbiy-tarixiy anjuman ma'ruzalari to'plami. T-2019. B. 68.
6. Jabborov I. O'zbek xalqining etnografiyasi. - T.: O'zbekiston. 1994.
7. U.Turon. Turkiy xalqlar mafkurasi. -T.: Chulpon. 1995.
8. Uasan Ato Abushiy. Turkiy qavmlar tarixi. - T.: Chulpon. 1994. B. 38-66.
9. Ibrouimov A. Bizkim, o'zbeklar. - T.: Sharq. 1999.
10. Nuryog'di Toshev "Jaloliddin Manguberdi" nomli risola. T. Komolot. 1999. 20- 21 betlar.
11. Sulton Jaloliddin Manguberdi: Tarixiy qissa/Xamdami Sodiqov-T.; ART FLEX, 2009-54 b.

-
12. Buyuk Xorazmshohlar davlati:/ ma'sul muxarrir: S.K Kamolov/.-T.: Sharq, 1999.- 144b.
 13. Sulton Jaloliddin Manguberdi / Matyoqubov tarj./-T: "Fan", 2018-407 b.
 14. Sadriddin Buxoriy. Buyuk xorazmiylar (mas'ul muharrir T.Jo'ra).-T:Yozuvchi, 1994-16 b.
 15. Bunyatov Z.M. Izobrannqe sochineniya v tryox tomox, T.Z-Baku: Elm, 1999-376 s. www.ziyouz.com.kutubxonasi.